

№5

MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR

ILMIY ELEKTRON JURNALI

ISSN: 2181-3965
VOLUME 5
TOSHKENT 2026

“MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR” ILMIY ELEKTRON JURNALI TAHRIRIYAT KENGASHI RAISI

To‘lqin Zakirovich Teshabayev – tahririyat kengashi raisi. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIRIYAT KENGASHI

Mehmonov Sultonali Umaraliyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘quv ishlari bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Abdurahmanova Gulnora Qalandarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Karimova Komila Daniyarovna - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Yoshlar masalalari va ma‘naviy-marifiy ishlar bo‘yicha birinchi prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich - Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Hududiy ta‘lim masalalari va markazlar bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sindarov Sherzod Egamberdiyevich – Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, Infratuzilmalarni rivojlantirish va iqtisod ishlari bo‘yicha prorektor, iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Saparov Aktam Jo‘rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori

Islamkulov Alimnazar Xudjamuratovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Pardayev Abdunabi Xoliqovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Kuziyev Islomjon Ne‘matovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Baymurotov Tursunbay Maxkambayevich – iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor

Omonov Akrom Abdinazarovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Sharipov Qongratbay Avezimbetovich – texnika fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vaziri

Jumayev Nodir Xosiyatovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashi deputati

Haydarov Nizomiddin Hamroyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Raviprakash G. Dani – Xalqaro ta‘lim konsultanti, professor (AQSH)

Bagautdinova Nailya Gumerovna – Qozon federal universiteti Boshqaruv, iqtisodiyot va moliya instituti direktori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Rossiya Federatsiyasi)

Sharifzoda Mu‘min Mashokir – Tojik davlat huquq, biznes va siyosat instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Tojikiston Respublikasi)

Maley Elena Borisovna – Polotsk davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent (Belarus Respublikasi)

Asif Mahbub Karim – Malayziya Menejment va tadbirkorlik universiteti professori (Malayziya qirolligi)

Piter Xayk – Yevropa amaliy fanlar va menejment instituti ilmiy ishlar bo'yicha prorektori (Chexiya Respublikasi)

Yavuz Demirel – Kastamonu universiteti professori (Turkiya Respublikasi)

Jo'rayev Abdug'affor Safarovich – Termez agrotexnologiyalar va Innovatsion rivojlanish instituti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Ismanov Ibroxim Nabiyeovich – Farg'ona politexnika instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Xayriddinov Azamat Botirovich – Qarshi muhandislik-iqtisodiyot instituti prorektori iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent

Tashnazarov Samiddin Nizamovich – Samarqand iqtisodiyot va servis instituti kafedra mudiri, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Nurmanov Ulug'bek Anorbayevich - Bank-moliya akademiyasi “Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrasida professori, iqtisodiyot fanlari doktori

Yakubova Nargiz Tursunbayevna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Mamatov Baxadir Safaraliyevich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Qiyosov Sherzod Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Urazaliyev Kamoliddin Tajikulovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent

Teshayev Zavqiddin Jabbor o'g'li – Qarshi davlat universiteti Turizm va marketing kafedrasida dotsenti, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Hazratqulov Shahboz Boboqul o'g'li – Qarshi davlat universiteti Iqtisodiyot kafedrasida dotsenti, iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

JURNAL TAHRIRIYATI

Saparov Aktam Jo'rayevich – bosh muharrir, filologiya fanlari doktori, dotsent

Avlokulov Anvar Ziyadullayevich – ilmiy muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori, professor

Aliqulov Mehmonali Salohiddin o'g'li – mas'ul muharrir, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent

Buxorova Moxira Samandarovna – muharrir

O'zbekiston Respublikasi OAK Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 364-son qarori bilan “Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiyalari yuzasidan assosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

“Moliyaviy texnologiyalar” ilmiy elektron jurnali
23.11.2022-yildan

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №R-566966 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: №049864

MUNDARIJA			
1.	Meyliyev Obid Raxmatullaevich	Soliqlarning budget daromadlaridagi ahamiyatini oshirish	7
2.	Мирзаева Матлуба Ғайбулла қизи	Тижорат банкларининг капитал базасини мустаҳкамлашнинг методологик ва амалий асосларини такомиллаштириш	14
3.	Жабборов Насриддин Мирзаодилович, Юнусова Шохсанам Муротовна, Бебутова Зулайхо Хамидовна, Сафарова Севара Қахрамон қизи	Тошкент вилояти туристик ҳудудлари имижини модели учун барқарорлик таҳлили	19
4.	Мухамедова Севара Абдуллаевна	Тижорат банкларида кичик бизнес лойиҳаларини кредитлашда банк таваккалчиликларини баҳолаш ва бошқариш тизими	27
5.	Abduqayumov Elyorbek Ulug'bek o'g'li, Yo'ldosheva Oygul Zokir qizi	Janubiy Koreya kinoindustriyasining iqtisodiy rivojlanishdagi o'rni va ta'siri	33
6.	Umarova Shahnoza	Moliyaviy faoliyat bo'yicha baholangan majburiyatlar hisobini takomillashtirish	40
7.	Muydinov Xusniddin Nuriddin o'g'li	Avtomobilsozlik korxonalarining xarajat samaradorligini ekonometrik modellash	46
8.	Akromov Shohrux Shuhrat o'g'li	O'zbekistonda auditorlik faoliyatini tashkil etishning zaruriyati va uning ahamiyati	57
9.	Kurbanbayev Jurabek Eruvbayevich, Akromov Shohrux Shuhrat o'g'li	Auditorlik tekshiruvlarida tashqi tasdiqlardan foydalanish va ichki nazorat tizimining samaradorligini oshirish	66
10.	Абдурахманов Ўрол Наврўз ўғли	Акциядорлик жамиятлари аудитида таҳлилий амалларни қўллашни такомиллаштириш	71
11.	Sayfiddinov Sarvarbek Anvarbek o'g'li	Yoshlar biznes-loyihalarini moliyalashtirishda kredit va investitsiya resurslarining o'rni	80
12.	Shodiyev Yashnarbek Baxriddin o'g'li	Davlat moliyaviy nazoratini modellar va metodologik yondashuvlarini xalqaro standartlar asosida takomillashtirish	92
13.	Muydinov Baxodirjon Numanovich	Korxonalarda ichki auditni tashkil etish va takomillashtirish	101
14.	Mirzanov Zakir Maratovich	Paxta yetishtirish va qayta ishlash klasterlarida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish va iqtisodiy yo'qotishlarni kamaytirish	111
15.	Тожибоева Дилором	XXI ахборотлар асри – қарор қабул қилиш жараёнининг мураккаблашуви асри	116
16.	Нурхонов Комилжон Товкараевич	Яшил иқтисодиётга ўтиш йўллари ва устуворликлари	124
17.	Saydullayev Nodirbek Narzullayevich	Inflyatsion targetirlash sharoitida markaziy bank valyuta intervensiyalari strategiyasini takomillashtirish mexanizmlari	132
18.	Хусаинов Равшан Рахимович	Сравнительный анализ налоговых систем зарубежных стран и трансформация их для Узбекистана	143
19.	Maxkamova Nazokat Umarali qizi	O'zbekiston iqtisodiyotida to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning o'rni	150
20.	Abduraxmanova Muqaddas Toxtasinovna	Temir yo'l transporti korxonalarining ekologik-iqtisodiy samaradorligini oshirishning innovatsion mexanizmlari	156
21.	Kuliboyev Azamat Shonazarovich	Davlat tibbiyot tashkilotlarida buxgalteriya hisobi: nazariya, amaliyot va uslubiyot	165
22.	Jaxbarov Jamshidbek Tilavoldi o'g'li	Raqamli texnologiyalar asosida budget tashkilotlarida davlat moliyaviy nazoratini takomillashtirish: Farg'ona viloyati misolida	179
23.	Xasanova Shaxzoda Sarvarq qizi	Avtomatlashtirish davrida ayollarning mehnat bozoridagi transformatsiyasi: global tendensiyalar va O'zbekistonning 2030-yilgacha imkoniyatlari	188
24.	Abdullaeva Nilufar Javdat qizi	Бюджет ташкилотларида узоқ муддатли активлар билан боғлиқ молиялаштириш манбалари	194
25.	Худойкулова Дилора Дилмуродовна	Обеспечение надежности аудиторских доказательств при аудите долгосрочных активов	200
26.	To'xtayev Umidjon Shuhrat o'g'li	Xususiy tibbiy xizmatlar raqobatbardoshligini oshirish yo'llari	209

27.	Djumaniyazov Shavkat Raximovich	Yangi O‘zbekistonda tadbirkorlikni rivojlantirish istiqbollari	216
28.	Siroj Zarina Rustambekovna	O‘zbekistonda demografik jarayonlarni statistik prognozlash va monitoring tizimini takomillashtirish	223
29.	To‘laev Safarmurod Boymuhammad o‘g‘li	Korporativ mijozlarga innovatsion bank xizmatlarini rivojlantirishning xorijiy tajribasi	229
30.	Эрдонаев Аликул Халимович	Банк технологиялари ва масофавий банк хизматларининг турларидан фойдаланиш амалиёти	236
31.	Муродов Бобиржон Ҳаётжон ўғли	Иқтисодиётда яширин меҳнат ресурслари айланмаси: иш берувчиларни масъулияти ва норасмий бандликни бартараф этишнинг тизимли ечимлари	247
32.	Abdullayeva Shaxnoza Erkinovna	Aholini ijtimoiy himoya qilish tizimini moliyalashtirish samaradorligini baholash metodologiyasini takomillashtirish	253
33.	Саттаров Тулкин Абдихалилович	Қишлоқ хўжалиги корхоналарини молиявий барқарорлигини баҳолаш моделлари	261
34.	Sanayev Javohir Shavkat o‘g‘li	Tijorat banklarida mijozning tranzaksion faolligiga asoslangan adaptiv tariflash mexanizmini takomillashtirish	271
35.	Хасанов Сабирджан Садикович, Раимова Мадинабону Сабирджан кизи	Оценка экономической необходимости строительства ветроэнергетических установок в Узбекистане	278
36.	Karimov Shohruh Ahmadullo o‘g‘li	O‘zbekistonda buxgalteriya xizmatlari bozorining institutsional tuzilmasi: auditorlik va soliq maslahatchilari tashkilotlari reestrlari tahlili	286
37.	Karimqulov Jasur Imomboevich, Xojanov Baxadir Omirbayevich	Bank infratuzilmasi transformatsiyasi samaradorligini integral baholash metodikasini takomillashtirish	292
38.	Kasimova Zilolaxon Botir qizi	O‘zbekiston bank tizimining miqdoriy kengayishi va moliyaviy barqarorlik normativlariga rioya etish darajasi: 2017–2025 yillar tahlili	301
39.	Олимова Қизлархон Тўра кизи	Тижорат банкларида муаммоли кредитларни эрта аниқлаш ва мониторинг тизимида мавжуд муаммоларнинг тизимли ечими	308
40.	Xolmurotov Fozil Saribayevich	Hududiy eksportning qo‘shilgan qiymati va diversifikatsiya darajasini o‘lchash: Xorazm viloyatida export quality index tahlili	314
41.	Jumaniyazov Iskandar Baxodirovich	To‘qimachilik sanoati korxonalarida xarajatlar hisobini tashkil etish, tannarxni kalkulyatsiya qilish va tahlil etish bo‘yicha xorijiy tajriba	327
42.	Vaisov Dilshod Ibodullayevich	Kichik biznes subyektlari moliyaviy raqobatbardoshligini prognozlashning ekonometrik asoslari	333
43.	Kabilova Zebo Babakulovna	Mintaqa iqtisodiyotini barqaror rivojlantirishda mehnat resurslaridan foydalanishning ilmiy-nazariy asoslari	341
44.	O‘lmasxo‘jayev Zoirxo‘ja Abbos o‘g‘li	Ta’lim muassasalarida sun’iy intellekt asosidagi adaptiv modellarning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini baholash	353
45.	Jomolov Muzaffar Mirzoxitovich	Hududlarda investitsiyalar samaradorligini qisqa panel ma’lumotlari asosida o‘rta muddatga prognozlash: Toshkent viloyati misolida	358
46.	Akhmedova Shokhistakhon	Ways to improve sustainable financing mechanisms in Uzbekistan: capital needs, pilot instruments and scenario-based projections to 2030	368
47.	Xushvaqov Islombek Muxammadi o‘g‘li	Moliya bozorida qarz instrumentlari orqali savdolarni moliyalashtirish	381
48.	Qudratova Shaxnoza Shuxrat qizi	Yashash va umumiy ovqatlanish xizmatlari samaradorligini statistik baholash usullari va mezonlari	388
49.	Ziyodullayev Dilshod Sherzodovich, Sharapova Mashxura Azadovna	O‘zbekistonda monetar va fiskal siyosatning inflyatsiya va iqtisodiy o‘sishga ta’siri	399
50.	Гозиев Рзоиддин Чулпон угли, Ким Дмитрий Игнатьевич	Перестройка кадровой стратегии ритейла в эпоху цифровых технологий	406
51.	Qodirov Humoyun Tolibjon o‘g‘li	To‘qimachilik korxonalarining eksport salohiyatini boshqarishda eksportni diversifikatsiya qilish strategiyasi	413
52.	Abdujabarova Mahmura Toshmuxamadvna	Korxona moliyaviy holatining tizimli tahlili	419
53.	Olimova Maftuna Komil qizi	Raqamli iqtisodiyot sharoitida kadrlar bozori talab va taklifi nomutanosibligini statistik baholash	429

54.	Маматова Рўзимурод кизи	Эленур	Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини кредитлаш механизмини такомиллаштиришнинг илмий-услубий асослари	441
55.	Xodjaniyazov Yuldashevich	Shohruh	Hududiy farovonlik indeksini prognozlash: Holt modeli va qiyosiy ekonometrik baholash	450
56.	Maxmasaidova Ubaydulla qizi	Muslima	Ko'p o'zgaruvchili regressiya modeli asosida iqtisodiy ko'rsatkichlarning o'zaro bog'liqligini excel dasturi yordamida tahlil qilish	458
57.	Юсупов А.Т.		Илмий-технологик ва иқтисодий хавфсизлик тизимида олий малакали илмий ва илмий-педагог кадрлар аттестацияси хавфсизлиги (методологик, услубий ва амалий жиҳатлари)	470
58.	Shirinov Abdusalilovich	Uchqun	Ichki segmentar hisobotning tarkibi, ko'rsatkichlari va shakllarini takomillashtirish	481
59.	Шахабудинова Зиятходжаевна	Муаттар	Институционально-регуляторные условия формирования цифровой модели оценки кредитоспособности заемщиков	489
60.	Kilichev Akramovich	Alisher	Mavsumiy mahsulot ishlab chiqaruvchi korxonalar moliyaviy barqarorligini integral baholashning ikki blokli modeli (Entropiya vaznlari asosida)	496
61.	Fayazov Xasan Jaxongir ugli		Behavioral and psychological factors in ai use among 15-year-old students: learning and academic performance	504
62.	Urazbayeva Konisbayevna	Ilmira	Moliyaviy kontrolling tizimida mavjud muammolar va ularning aksiyadorlik jamiyati moliyaviy samaradorligiga ta'siri	511
63.	Ollokulova Mansurovna	Feruza	Milliy iqtisodiyotni transformatsiyalash sharoitida davlat-xususiy sheriklik munosabatlarini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari	518
64.	Isamitdinova Rahimjanovna, Salim Sobirovich	Ra'no Togayev	Investitsiya loyihalari qiymati va muddati monitoringini o'zlashtirilgan qiymat usuli asosida takomillashtirish	525
65.	Alijonov Jamshid o'g'li	Alijon	Qurilish korxonalarining investitsion salohiyatini kompleks baholash metodologiyasini takomillashtirish	533
66.	Jafarova Marjona Jafarovna, Xusanova Dilorom Shavkatovna		O'zbekistonda inflatsiya darajasining pasayish sabablari	539
67.	Axmedova Shavkatovna	Mavluda	Tasodifiy tebranishlar, xo'jaliklararo geterogenlik va samarasizlikni ajratib baholovchi panel modellar tizimi	544
68.	Baxromov Azizbek o'g'li	Alisher	Raqamli iqtisodiyot sharoitida to'qimachilik sanoati korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish mexanizmlari	551
69.	Гулямова Нурутдиновна	Асия	Рынок рассрочки (BNPL) и розничное кредитование в Узбекистане: рост, скрытая стоимость и риски закредитованности	557
70.	Adhamova Gulshoda Yaxyo qizi, Togayev Salim Sobirovich		Loyiha boshqaruvida rahbarlik uslublarining jamoa samaradorligi va loyiha muvaffaqiyatiga ta'sirini baholash	563
71.	Eshmurodov Suvonqulovich	Sulton	Raqamli transformatsiya sharoitida tijorat banklarining aktiv va passivlarini muddatlar bo'yicha muvofiqlashtirish yo'llari	570
72.	Alikulov Tuygunovich	Azamat	O'zbekistonda sukuk bozorini shakllanishida malayziya tajribasidan foydalanish imkoniyatlari	580
73.	Madaminov Madiyarovich	G'ayrat	Harbiy xizmatchilarni moddiy rag'batlantirishning xizmat samaradorligi va kadrlar barqarorligiga ta'sirini ekonometrik baholash	587
74.	Абдуллаева Рустамовна	Шахло	Цифровая трансформация бизнес-процессов как фактор повышения эффективности предприятий	593
75.	Нуралиева Мамуровна	Мукаддас	Денежные переводы трудовых мигрантов как фактор макроэкономической устойчивости Республики Узбекистан: возможности и риски	601
76.	Азимова Маликовна	Феруза	Технологическое развитие регионов Узбекистана и факторы его дифференциации	607
77.	Baxriyev Rizvonkulovich	Dilshod	O'zbekiston sug'urta bozorining moliyaviy barqarorligini baholash ko'rsatkichlari tizimini takomillashtirish	616

**O‘ZBEKISTON SUG‘URTA BOZORINING MOLIYAVIY BARQARORLIGINI
BAHOLASH KO‘RSATKICHLARI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH**

Baxriyev Dilshod Rizvonkulovich

*iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),
“Iqtisodiyot va moliya” kafedrasida dotsenti v.b.
Xalqaro innovatsion universiteti
E-mail: dilshodbaxriyev5000@gmail.com
ORCID: 0009-0003-1297-315X*

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston sug'urta bozorining moliyaviy barqarorligini kuzatish uchun 14 ta ko'rsatkichdan iborat “svetofor” tamoyilidagi erta ogohlantirish tizimi taklif etilgan. Tizim 2019–2025-yillar rasmiy ma'lumotlariga qo'llanib, bozor hozircha sariq zonada ekani, aktivlar tarkibi va bozor chuqurligi bo'yicha qizil signallar saqlanayotgani aniqlangan hamda nazorat organi uchun takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: sug'urta bozori, moliyaviy barqarorlik, erta ogohlantirish tizimi, chegaraviy qiymatlar, svetofor usuli, kapital yetarliligi, zararlilik koeffitsiyenti, likvidlik, investitsiya portfeli, sug'urta nazorati.

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ОЦЕНКИ ФИНАНСОВОЙ
УСТОЙЧИВОСТИ СТРАХОВОГО РЫНКА УЗБЕКИСТАНА**

Бахриев Дилшод Ризвонкулович

*доктор философии по экономическим наукам (PhD),
и.о. доцента кафедры
«Экономика и финансы»
Международный инновационный университет
E-mail: dilshodbaxriyev5000@gmail.com
ORCID: 0009-0003-1297-315X*

Аннотация. В статье предложена система раннего предупреждения из 14 показателей по принципу «светофора» для мониторинга финансовой устойчивости страхового рынка Узбекистана. Применение системы к данным 2019–2025 гг. показало, что рынок находится в жёлтой зоне, а по структуре активов и глубине рынка сохраняются красные сигналы.

Ключевые слова: страховой рынок, финансовая устойчивость, система раннего предупреждения, пороговые значения, метод светофора, достаточность капитала, коэффициент убыточности, ликвидность, инвестиционный портфель, страховой надзор.

**IMPROVING THE SYSTEM OF INDICATORS FOR ASSESSING THE FINANCIAL
STABILITY OF UZBEKISTAN'S INSURANCE MARKET**

Bakhriev Dilshod Rizvonkulovich

*Doctor of Philosophy (PhD) in Economics,
Acting Associate Professor,
Department of Economics and Finance
International Innovation University
E-mail: dilshodbaxriyev5000@gmail.com
ORCID: 0009-0003-1297-315X*

Abstract. The article proposes a 14-indicator traffic-light early-warning system for monitoring the financial stability of Uzbekistan's insurance market. Applied to 2019–2025 data,

the system shows that the market remains in the yellow zone, with persistent red signals for asset structure and market depth.

Keywords: *insurance market, financial stability, early-warning system, threshold values, traffic-light approach, capital adequacy, loss ratio, liquidity, investment portfolio, insurance supervision.*

Kirish

Sugʻurta tashkilotlari xoʻjalik yurituvchi subyektlar va aholining tavakkalchiliklarini oʻz zimmasiga olib, ularni vaqt va makon boʻyicha taqsimlaydi. Shu sababli sugʻurtachining toʻlovga qobiliyatsizligi faqat uning aksiyadorlari uchun emas, balki polis egalari, bank tizimi va davlat byudjeti uchun ham yoʻqotish manbaiga aylanadi. Bunday vaziyatlarning oldini olishda inqiroz yuz bergandan keyin chora koʻrishdan koʻra, xavf toʻplanayotganini oldindan sezish imkonini beruvchi koʻrsatkichlar tizimiga ega boʻlish muhimroqdir.

Oʻzbekiston sugʻurta bozori soʻnggi yillarda jadal oʻsish bosqichini boshdan kechirmoqda. Statistika agentligi va Milliy perspektiv loyihalar agentligi (NAPP) maʼlumotlariga koʻra, yalpi sugʻurta mukofotlari 2019-yildagi 2,14 trln soʻmdan 2025-yilda 13,46 trln soʻmgacha, yaʼni qariyb 6,3 barobar koʻpaygan. Biroq hajmiy oʻsish barqarorlik bilan avtomatik ravishda teng emas: mukofotlarning yalpi ichki mahsulotga nisbati 0,73 foizdan oshmagan, sugʻurtachilar soni 2021-yildagi 47 tadan 2024-yilda 33 tagacha qisqargan, hayot sugʻurtasining ulushi esa bir necha yil ichida 24,5 foizdan 3 foizga yaqin darajaga tushgan. Bunday tebranishlar bozor holatini bir nechta yoʻnalish boʻyicha bir vaqtda kuzatish zarurligini koʻrsatadi.

Hozirgi milliy amaliyotda sugʻurtachilar faoliyati asosan minimal ustav kapitali, toʻlov qobiliyati zaxirasi va sugʻurta zaxiralarini joylashtirish talablari orqali tartibga solinadi. “Sugʻurta faoliyati toʻgʻrisida”gi OʻRQ-730-son Qonun va Prezidentning PQ-4412-son qarori bozorni isloh qilishning huquqiy asosini yaratgan [16; 17]. Ammo ushbu talablar, asosan, alohida kompaniyaga qaratilgan boʻlib, butun bozorning zaiflik darajasini yagona shkalada ifodalovchi, ochiq eʼlon qilinadigan signal tizimi hali shakllanmagan.

Tadqiqotning maqsadi – xalqaro nazorat amaliyotida qoʻllanilayotgan chegaraviy koʻrsatkichlarni Oʻzbekistonda mavjud ochiq maʼlumotlarga moslashtirib, sugʻurta bozorining moliyaviy barqarorligini “svetofor” tamoyili asosida baholash uslubiya-tini ishlab chiqish va uni 2019–2025-yillar maʼlumotlarida sinovdan oʻtkazishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar qoʻyildi: erta ogohlantirish nazariyasi va sugʻurtachilar toʻlovga qobiliyatsizligini bashorat qilish boʻyicha ilmiy manbalarni umumlashtirish; IAIS, Solvency II, NAIC IRIS va XVJ yondashuvlarini qiyoslash; koʻrsatkichlar tizimi va ularning chegaraviy qiymatlarini asoslash; tizimni milliy maʼlumotlarga qoʻllab, natijalarni talqin qilish.

Adabiyotlar sharhi

Moliyaviy inqirozlarni oldindan aniqlashda chegaraviy qiymatlarga asoslangan yondashuvning nazariy poydevori Kaminskiy, Lizondo va Reynhart tomonidan qoʻyilgan. Ular valyuta inqirozlaridan oldin odatdagidan farqli harakat qiladigan koʻrsatkichlarni aniqlab, har bir indikator belgilangan chegaradan oʻtganda “signal” beriladigan va inqiroz ehtimoli keyingi 24 oy ichida baholanadigan “signallar usuli”ni taklif etgan [11]. Usul murakkab ekonometrik modelni talab qilmaydi va natijasi siyosat yurituvchilar uchun tushunarli.

Sugʻurta kompaniyalarining moliyaviy qiyinchiliklarini bashorat qilishga oid ilmiy izlanishlar sharhini BarNiv va Makdonald amalga oshirgan boʻlib, ular diskriminant tahlil, logit va probit modellarining qiyosiy imkoniyatlari hamda tanlanmani shakllantirishdagi uslubiy muammolarni tizimlashtirgan [1]. AQShda xavfga asoslangan kapital (RBC) talablari joriy etilgach, Kammins, Xarrington va Kleyn mulk va javobgarlik sugʻurtasi boʻyicha bankrot boʻlgan kompaniyalar tajribasini oʻrganib, RBC koeffitsiyenti muammoli kompaniyalarning faqat bir qismini oʻz vaqtida aniqlay olishini koʻrsatgan [3]. Greys, Xarrington va Kleyn esa RBC koʻrsatkichi bilan NAIC tomonidan qoʻllanadigan moliyaviy tahlil koeffitsiyentlarini taqqoslab,

oddiy moliyaviy nisbatlar to'lovga qobiliyatsizlikni aniqlashda RBC ga nisbatan kam bo'lmagan, ba'zan esa yuqoriroq kuchga ega ekanini isbotlagan [8]. Pottier va Sommer davlat nazoratchisi va xususiy reyting agentliklari baholarini solishtirib, ularni birgalikda qo'llash bashorat aniqligini oshirishini qayd etgan [13].

Keyingi davr tadqiqotlarida e'tibor kompaniyaga xos va makroiqtisodiy omillarning o'zaro ta'siriga qaratildi. Sharp va Stadnik Avstraliya umumiy sug'urtachilari misolida moliyaviy tanglikka uchragan kompaniyalar kichikroq hajmli, aktivlar rentabelligi pastroq, ko'chmas mulk va qayta sug'urtaga bog'liqligi yuqoriroq bo'lishini aniqlagan [14]. Kaporale, Cherrato va Chjan Buyuk Britaniyadagi 515 ta umumiy sug'urtachining 30 yillik ma'lumotlari asosida to'lovga qobiliyatsizlik xavfiga ham makroiqtisodiy sharoit, ham kompaniya xususiyatlari, xususan, qayta sug'urta darajasi ta'sir qilishini, bankrotliklar esa tarmoq bo'yicha guruhlanib yuz berishini ko'rsatgan [2].

Nazorat standartlari nuqtai nazaridan IAIS ning sug'urta bo'yicha asosiy tamoyillari (ICP) markaziy o'rin tutadi. 2024-yil dekabrda yangilangan ushbu hujjatda baholash, kapital yetarliligi, investitsiyalar va makroprudensial nazoratga oid talablar mustahkamlangan, ICP 24 da esa nazorat organi tizimli xavflarni aniqlash uchun bozor ma'lumotlarini muntazam tahlil qilishi belgilangan [9]. Yevropa Ittifoqining 2009/138/EC direktivasi (Solvency II) kapital talabini bir yillik davrda 99,5 foiz ishonchlilik darajasidagi qiymat bilan bog'lab, uch ustunli tartibga solish modelini yaratgan [7]. Eling va Xolsmyuller turli mamlakatlardagi xavfga asoslangan kapital standartlarini qiyoslab, ularning murakkablik darajasi, xavf turlarini qamrab olishi va ma'lumotlarga bo'lgan talabi sezilarli farq qilishini ko'rsatgan [6].

Chegaraviy qiymatlarga asoslangan amaliy tizimning eng ko'p qo'llaniladigan namunasi AQSh sug'urta komissarlari milliy assotsiatsiyasining (NAIC) IRIS tizimidir. Uning 2019-yilgi qo'llanmasida mulk va javobgarlik sug'urtachilari uchun 13 ta, hayot sug'urtachilari uchun 12 ta koeffitsiyent va ularning “odatiy oraliqlari” keltirilgan; masalan, yalpi yozilgan mukofotlarning sug'urtalanuvchilar uchun ortiqcha kapitalga nisbati 900 foizdan, sof mukofotlarniki esa 300 foizdan oshmasligi, sof mukofotlarning yillik o'zgarishi -33 dan +33 foizgacha bo'lishi odatiy hisoblanadi [12]. Qo'llanmada oraliqdan chiqish o'z-o'zidan salbiy holat emasligi, balki nazoratchi e'tiborini yo'naltirish vositasi ekani alohida ta'kidlangan.

Makroprudensial darajada Das, Devis va Podpiera moliyaviy sektorni baholash dasturi (FSAP) tajribasiga tayanib, alohida sug'urtachi va butun sektor barqarorligini kuzatish uchun indikatorlar to'plamini taklif qilgan hamda hayot sug'urtachilarining bankka xos faoliyatni o'zlashtirishini asosiy tizimli zaiflik sifatida ajratgan [4]. XVJning 2019-yilgi qo'llanmasi sug'urta korporatsiyalari uchun aksiyadorlar kapitalining investitsiya qilingan aktivlarga nisbati, umumiy sug'urtada kombinatsiyalangan koeffitsiyent, aktivlar va kapital rentabelligi kabi indikatorlarni rasmiy statistik tizimga kiritgan, kontsentratsiya uchun esa Xerfindal indeksining 0,10 va 0,18 chegaralarini ko'rsatgan [10]. EIOPA ning xavflar paneli (Risk Dashboard) esa makroiqtisodiy, kredit, bozor, likvidlik, to'lov qobiliyati va boshqa xavf toifalarini bir necha daraja (jumladan, “o'rta” va “yuqori”) bo'yicha ifodalaydi; 2025-yil yanvar sonida 93 ta guruh va 2153 ta yakka sug'urtachi ma'lumotlari asosida bozor xavfi “yuqori”, qolgan toifalar asosan “o'rta” deb baholangan [5].

Ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, xalqaro amaliyotda kompaniya darajasidagi murakkab kapital modellari bilan bir qatorda oddiy, ochiq va oldindan belgilangan chegaralarga ega koeffitsiyentlar tizimi ham keng qo'llanadi. O'zbekiston sharoitida esa mavjud ilmiy ishlar asosan bozorning o'sish dinamikasi va kapitallashuv masalalariga qaratilgan bo'lib, bozor darajasidagi signal tizimini uslubiy jihatdan asoslash masalasi yetarlicha yoritilmagan. Ushbu maqolaning ilmiy yangiligi shu bo'shliqni to'ldirishga qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot to'rt bosqichda olib borildi. Birinchi bosqichda xalqaro yondashuvlar qiyosiy-tahliliy usulda o'rganilib, ularning O'zbekiston uchun qo'llanilish imkoniyati baholandi (1-

jadval). Ikkinchi bosqichda ko'rsatkichlarni tanlashda uch mezon qo'llanildi: iqtisodiy mazmunining aniqligi, xalqaro analogining mavjudligi va ochiq milliy statistikadan hisoblash mumkinligi.

1-jadval.

Sug'urta barqarorligini baholashga xalqaro yondashuvlarning qiyosiy tavsifi*

Yondashuv	Asosiy mazmuni	Chegaralar xususiyati	O'zbekiston uchun ahamiyati
IAIS ICP (2024)	Kapital yetarliligi, investitsiyalar, makroprudensial nazorat tamoyillari	Raqamli me'yor emas, tamoyillar darajasida	Tizimning umumiy tuzilmasi va guruhlar tanlovi uchun asos
Solvency II (2009/138/EC)	Xavfga asoslangan kapital talabi (SCR), uch ustunli model	SCR qoplanishi kamida 100%; 99,5% ishonchlilik	Uzoq muddatli maqsad; hozir ma'lumot talabi yuqori
NAIC IRIS (2019)	Mulk sug'urtasi uchun 13, hayot uchun 12 koeffitsiyent	Har biri uchun "odatiy oraliq" belgilangan	Chegaraviy qiymatlar va signal mantig'i uchun bevosita namuna
XVJ FSI va FSAP	Kapital, rentabellik, kombinatsiyalangan koeffitsiyent, kontsentratsiya	Statistik indikatorlar; HHI uchun 0,10/0,18	Agregat bozor darajasida kuzatish uchun mos
EIOPA Risk Dashboard	Xavf toifalari bo'yicha choraklik baholash	Xavf darajalari (o'rta, yuqori va b.)	Svetofor ko'rinishidagi natija taqdimoti uchun namuna

*Manba: [5; 7; 9; 10; 12] asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Natijada olti guruhga mansub 14 ta ko'rsatkich shakllantirildi (2-jadval). Qayta sug'urta guruhi (ushlab qolish koeffitsiyenti, ya'ni sof mukofotlarning yalpi mukofotlarga nisbati, hamda xorijiy qayta sug'urtachilarga berilgan mukofotlar ulushi) tizimga kiritilgan, biroq ushbu ma'lumotlar agregat holda ochiq e'lon qilinmagani uchun hisob-kitobda "ma'lumot mavjud emas" deb belgilandi va taklif sifatida qoldirildi.

2-jadval.

Sug'urta bozori moliyaviy barqarorligining erta ogohlantirish ko'rsatkichlari tizimi*

Kod	Ko'rsatkich	Yashil	Sariq	Qizil	Xalqaro analog
K1	Yalpi mukofotlar / ustav kapitali, %	< 300	300–500	> 500	IRIS P/C 1–2
K2	Kapital o'sishi / mukofotlar o'sishi, marta	≥ 1,0	0,7–1,0	< 0,7	IRIS P/C 7
K3	O'rtacha kapital / minimal talab (35 mlrd), marta	≥ 2,0	1,2–2,0	< 1,2	ICP 17
U1	Umumiy zararlilik koeffitsiyenti, %	40–65	20–40; 65–80	< 20; > 80	FSI: combined ratio
U2	Hayot sug'urtasi zararliligi, %	< 70	70–100	> 100	FSI: ROA (hayot)
U3	Zararlar o'sishi – mukofotlar o'sishi, f.p.	≤ 5	5–15	> 15	IRIS P/C 5
L1	Investitsiyalar / to'langan zararlar, marta	≥ 3,0	2,0–3,0	< 2,0	IRIS P/C 9
L2	Investitsiyalar / yalpi mukofotlar, %	≥ 80	60–80	< 60	FSI, ICP 15

Kod	Ko'rsatkich	Yashil	Sariq	Qizil	Xalqaro analog
A1	Bank depozitlari ulushi, %	< 50	50–65	> 65	ICP 15
A2	Ko'chmas mulk ulushi, %	< 10	10–20	> 20	IRIS L 6
A3	Qimmatli qog'ozlar ulushi, %	≥ 25	15–25	< 15	ICP 15
M1	Yalpi mukofotlarning yillik o'sishi, %	0–33	33–50; –10–0	> 50; < –10	IRIS P/C 3
M2	Sug'urta penetratsiyasi, YaIMga nisbatan %	≥ 2,0	1,0–2,0	< 1,0	sigma, FSAP
M3	Hayot sug'urtasining mukofotlardagi ulushi, %	≥ 20	10–20	< 10	FSAP
R1–R2	Ushlab qolish koeffitsiyenti; xorijiy qayta sug'urta ulushi	–	–	–	ICP 13; IRIS P/C 4

*Manba: muallif ishlanmasi. IRIS P/C – mulk va javobgarlik sug'urtasi koeffitsiyentlari, IRIS L – hayot sug'urtasi koeffitsiyentlari tartib raqami [12].

Chegaraviy qiymatlarni belgilashda uchta manbadan foydalanildi. Birinchidan, xalqaro me'yor mavjud bo'lgan joyda u to'g'ridan-to'g'ri yoki ehtiyotkorlik tuzatmasi bilan olindi. Masalan, mukofotlar o'sishi (M1) uchun IRIS dagi ±33 foizlik oraliq yashil zonaning yuqori chegarasi sifatida qabul qilindi; hayot sug'urtachilari uchun IRIS da ko'chmas mulk va ipoteka kreditlari ulushi 30 foizdan oshmasligi tavsiya etilganini e'tiborga olib, asosan qisqa muddatli majburiyatlarga ega bozorimiz uchun A2 ko'rsatkichining qizil chegarasi 20 foiz qilib belgilandi. Ikkinchidan, IRIS dagi “ortiqcha kapital” o'rniga o'z mablag'larining quyi chegarasi bo'lgan ustav kapitali ishlatilgani sababli K1 uchun yashil zona IRIS ning 300 foizlik konservativ chegarasiga tenglashtirildi. Uchinchidan, me'yor mavjud bo'lmagan ko'rsatkichlar (A1, A3, M3) uchun chegaralar portfel diversifikatsiyasi va uzoq muddatli resurslar shakllanishiga oid ekspert mulohazalari asosida belgilandi.

U1 ko'rsatkichi uchun ikki tomonlama oraliq tanlangani alohida izohni talab qiladi. Zararlilikning yuqori darajasi to'lov qobiliyatiga bevosita tahdid soladi. Uning haddan tashqari pastligi esa sug'urta xizmatining iste'molchi uchun qiymati kamligi, tariflar va vositachilik xarajatlari muvozanati buzilganidan dalolat berishi mumkin, bu esa uzoq muddatda talab va ishonchni susaytiradi. Shu sababli 20–40 foizlik oraliq sariq, 20 foizdan past qiymat esa qizil zona deb qabul qilindi.

Uchinch bosqichda har bir ko'rsatkich uchun yillik qiymat hisoblanib, unga “yashil” (Y, 2 ball), “sariq” (S, 1 ball) yoki “qizil” (Q, 0 ball) belgisi berildi. Integral signal indeksi to'plangan ballar yig'indisining mumkin bo'lgan maksimal ballga nisbati sifatida 0–100 shkalada hisoblandi: 70 va undan yuqori ball yashil, 40–70 sariq, 40 dan past qizil zonani bildiradi. Ma'lumotlar to'liq 2022–2025-yillar uchun 13–14 ko'rsatkichli integral indeks, butun davr bo'yicha taqqoslash uchun esa 2020–2025-yillarda mavjud bo'lgan to'rt ko'rsatkich (U1, U3, M1, M2) asosida “tayanch indeks” alohida hisoblandi. Teng og'irliklar subyektiv tanlovdan qochish imkonini beradi. To'rtinchi bosqichda natijalar guruhlar kesimida talqin qilindi.

Axborot bazasi sifatida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligining yalpi ichki mahsulot to'g'risidagi qayta ko'rib chiqilgan ma'lumotlari, NAPP ning sug'urta bozori faoliyati to'g'risidagi hisobotlari, Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari hamda ular asosidagi rasmiy axborot nashrlari ishlatildi [18; 19; 20].

Tahlil va natijalar

Ko'rsatkichlarni hisoblash uchun foydalanilgan dastlabki ma'lumotlar 3-jadvalda jamlangan. Jadvaldan ko'rinadiki, 2019–2025-yillarda yalpi mukofotlar o'rtacha yillik 35,9 foiz sur'atda o'sgan, to'langan zararlar esa ancha sekinroq – 24,3 foiz sur'atda ko'paygan. Ustav kapitali 2022–2025-yillarda 2,1 barobar, investitsiyalar esa 2,0 barobar oshgan.

3-jadval.

O‘zbekiston sug‘urta bozorining asosiy ko‘rsatkichlari (2019–2025-yillar)*

Ko‘rsatkich	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
Yalpi mukofotlar, trln so‘m	2,139	2,340	3,147	6,232	8,060	9,770	13,463
To‘langan zararlar, trln so‘m	0,809	0,726	1,222	2,597	2,022	2,205	2,986
Nominal YaIM, trln so‘m	620,1	705,1	861,2	1041,9	1261,8	1535,4	1849,7
Sug‘urtachilar soni	40	45	47	41	38	33	36
Ustav kapitali, trln so‘m	–	–	–	1,884	2,299	2,964	4,006
Investitsiyalar, trln so‘m	–	–	–	4,752	6,150	6,543	9,550
Hayot sug‘urtasi mukofotlari, trln so‘m	0,477	–	–	1,525	0,322	0,286	0,586

*Manba: Statistika agentligi, NAPP, Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma‘lumotlari [18; 19; 20] asosida tuzilgan.

Ushbu ma‘lumotlar asosida hisoblangan ko‘rsatkichlar va ularning svetofoor bahosi 4-jadvalda keltirilgan. Har bir katakda ko‘rsatkich qiymati va zona belgisi berilgan.

4-jadval.

Sug‘urta bozori barqarorligining svetofoor bo‘yicha baholanishi (2019–2025-yillar)*

Kod	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
K1	–	–	–	330,8 S	350,6 S	329,6 S	336,1 S
K2	–	–	–	–	0,75 S	1,36 Y	0,93 S
K3	–	–	–	1,31 S	1,73 S	2,57 Y	3,18 Y
U1	37,8 S	31,0 S	38,8 S	41,7 Y	25,1 S	22,6 S	22,2 S
U2	–	–	–	98,2 S	141,0 Q	–	23,9 Y
U3	–	–19,7 Y	33,8 Q	14,5 S	–51,5 Y	–12,2 Y	–2,4 Y
L1	–	–	–	1,83 Q	3,04 Y	2,97 S	3,20 Y
L2	–	–	–	76,3 S	76,3 S	67,0 S	70,9 S
A1	–	–	–	61,0 S	65,6 Q	70,1 Q	63,2 S
A2	–	–	–	7,6 Y	8,8 Y	6,9 Y	17,4 S
A3	–	–	–	27,1 Y	22,1 S	19,9 S	14,6 Q
M1	–	9,4 Y	34,5 S	98,0 Q	29,3 Y	21,2 Y	37,8 S
M2	0,34 Q	0,33 Q	0,37 Q	0,60 Q	0,64 Q	0,64 Q	0,73 Q
M3	22,3 Y	–	–	24,5 Y	4,0 Q	2,9 Q	4,4 Q
Y / S / Q soni	1/1/1	2/1/1	0/2/2	4/6/3	4/6/4	5/5/3	4/7/3
Integral indeks	–	–	–	53,8	50,0	57,7	53,6
Tayanch indeks	–	62,5	25,0	37,5	62,5	62,5	50,0
Umumiy zona	–	Sariq	Qizil	Sariq	Sariq	Sariq	Sariq

*Manba: 3-jadval ma‘lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari. Y – yashil, S – sariq, Q – qizil; “–” – ma‘lumot mavjud emas. Umumiy zona 2022–2025-yillar uchun integral, 2020–2021-yillar uchun tayanch indeks bo‘yicha aniqlangan.

Kapital yetarliligi. Yalpi mukofotlarning ustav kapitaliga nisbati (K1) to‘rt yil davomida 330–351 foiz oralig‘ida, ya‘ni barqaror sariq zonada turibdi. Bu kapital bazasi mukofotlar bilan deyarli bir xil sur‘atda o‘sayotganini, lekin bozorga qabul qilinayotgan tavakkalchilik hajmiga nisbatan zaxira “yostiqlikchasi” sezilarli kengaymayotganini anglatadi. K2 ko‘rsatkichi buni aniqroq ko‘rsatadi: 2023 va 2025-yillarda kapital o‘shishi mukofotlar o‘shishidan orqada qolgan (koeffitsiyent mos ravishda 0,75 va 0,93), faqat 2024-yilda kapitallashuv jadallashgan (1,36). Shu

bilan birga, bitta sug'urtachiga to'g'ri keladigan o'rtacha ustav kapitali 2022-yildagi 46,0 mlrd so'mdan 2025-yilda 111,3 mlrd so'mgacha oshgan va majburiy sug'urta uchun belgilangan 35 mlrd so'mlik minimal talabdan 3,2 barobar ko'p bo'lgan (K3). Bunga kompaniyalar sonining qisqarishi ham ta'sir qilgan.

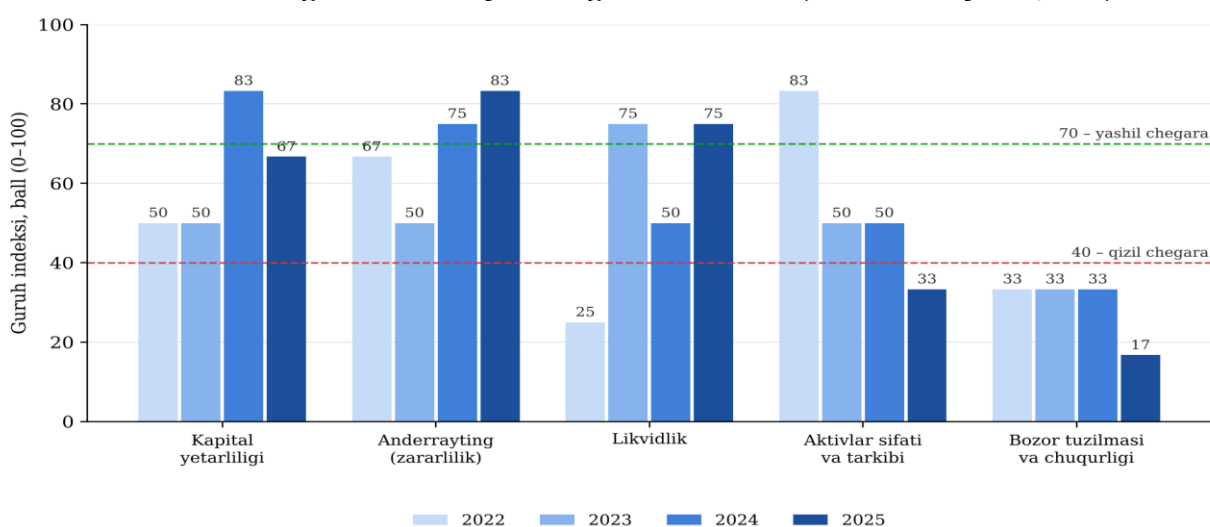
Andarrayting natijasi. Umumiy zararlilik koeffitsiyenti faqat 2022-yilda yashil zonaga kirgan (41,7 foiz), 2023-yildan boshlab esa 25 foizdan pastga tushib, 2025-yilda 22,2 foizni tashkil etgan. Formal jihatdan bu sug'urtachilar uchun qulay holat, ammo taklif etilgan ikki tomonlama mezon bo'yicha u sariq signal hisoblanadi: yig'ilgan har 100 so'm mukofotdan mijozlarga atigi 22 so'm qaytarilmoqda. Hayot sug'urtasi segmentida esa vaziyat keskin tebrangan: 2023-yilda zararlilik 141,0 foizga yetib, to'lovlar mukofotlardan oshib ketgan (qizil signal), 2025-yilda esa bankassurans hisobiga yangi shartnomalar ko'payishi natijasida 23,9 foizgacha pasaygan. Zararlar va mukofotlar o'sish sur'atlari o'rtasidagi farq (U3) 2021-yilda 33,8 foiz punktga yetgani, ya'ni zararlar mukofotlarga qaraganda ancha tez o'sgani ushbu davrni butun kuzatuvdagi eng xavfli yil sifatida ajratib ko'rsatadi.

Likvidlik. Investitsiyalarning bir yillik to'langan zararlariga nisbati (L1) 2022-yilda 1,83 marta bo'lib, qizil zonaga to'g'ri kelgan; o'sha yili zararlar 112,5 foizga ko'paygani bunga sabab bo'lgan. 2023-yildan keyin ko'rsatkich 3 marta atrofida barqarorlashgan, bu esa bozor yillik to'lovlarini investitsiya qilingan aktivlar hisobidan uch barobar qoplay olishini bildiradi. Biroq investitsiyalarning yalpi mukofotlarga nisbati (L2) 2024-yilda 67,0 foizgacha pasayib, 2025-yilda 70,9 foizga qaytgan. Bu mukofotlar tushumining bir qismi investitsiya qilinmagan aktivlarda (debitorlik qarzlari, vositachilar hisobidagi mablag'lar, pul qoldiqlari) qolayotganini ko'rsatishi mumkin.

Aktivlar sifati va tarkibi. Investitsiya portfelida bank depozitlarining ulushi 2023–2024-yillarda 65 foizdan oshib, qizil zonaga kirgan (2024-yilda 70,1 foiz). 2025-yilda bu ulush 63,2 foizgacha kamaygan, ammo bo'shagan o'rinni likvidligi past bo'lgan ko'chmas mulk egallagan: uning ulushi 6,9 foizdan 17,4 foizga ko'tarilgan (A2 – sariq). Ayni paytda qimmatli qog'ozlar ulushi 2022-yildagi 27,1 foizdan 2025-yilda 14,6 foizgacha qisqarib, qizil zonaga tushgan. Natijada aktivlar guruhi indeksi 83,3 balldan 33,3 ballgacha pasaygan (1-rasm). Demak, portfel bank tizimiga bog'liqlikdan qisman chiqqan bo'lsa-da, diversifikatsiya sifati yaxshilanmagan, aksincha, likvidlik xavfi oshgan.

1-rasm.

Ko'rsatkichlar guruhlarini bo'yicha signal indekslari (2022–2025-yillar, ball)*

*Manba: 4-jadval asosida muallif hisob-kitoblari.

Bozor tuzilmasi va chuqurligi. Mukofotlarning yillik o'sishi (M1) 2022-yilda 98,0 foizni tashkil etib, IRIS mezoniga ko'ra “haddan tashqari tez o'sish” signalini bergan. O'sha yili zararlar mukofotlardan ham tezroq o'sgan. 2025-yildagi 37,8 foizlik o'sish yana sariq zonaga chiqqan,

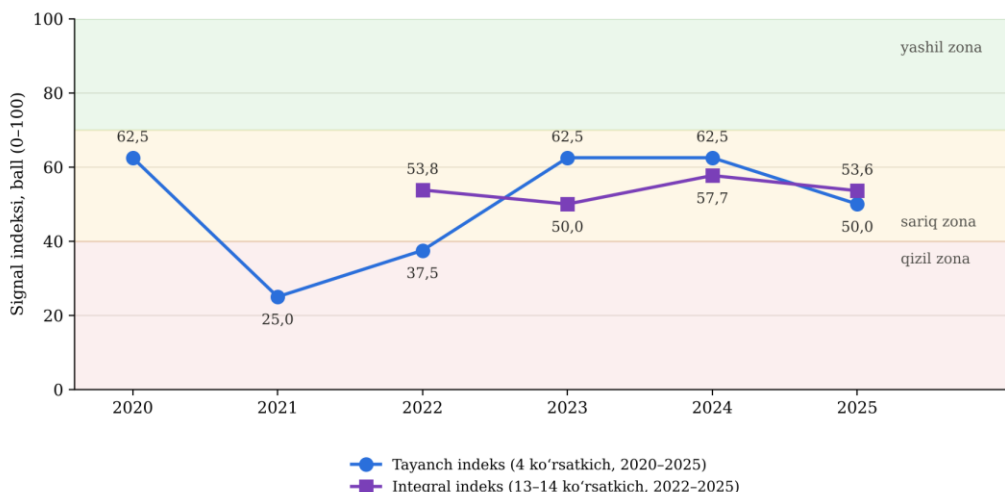
garchi uning bir qismi nominal YaIMning 20,5 foizlik o'sishi bilan izohlansa-da. Penetratsiya darajasi butun davrda 1 foizdan past bo'lib, Swiss Re ma'lumotlariga ko'ra jahon bo'yicha 7 foiz atrofida bo'lgan o'rtacha darajadan qariyb o'n barobar past [15]. Hayot sug'urtasining ulushi 2023-yildan buyon 5 foizdan oshmayapti, bu esa uzoq muddatli resurslar shakllanmayotganini va bozor portfeli qisqa muddatli, asosan majburiy turlarga tayanayotganini ko'rsatadi. 2025-yilda 12,08 mln yangi shartnomaning 6,14 mln tasi, ya'ni yarmidan ko'pi transport vositalari egalariining majburiy fuqarolik javobgarligi sug'urtasiga to'g'ri kelgani ham shundan dalolat beradi [20].

Kontsentratsiyani to'liq baholash uchun barcha kompaniyalar ulushlari zarur, ochiq manbalarda esa faqat yetakchilar ma'lumoti bor: 2025-yilda uchta yirik umumiy sug'urtachining sof mukofotlari jami 2,96 trln so'mni yoki yalpi bozor hajmining taxminan 22 foizini tashkil etgan [20]. Sof va yalpi mukofotlar farqi tufayli bu ko'rsatkich svetofoir hisobiga kiritilmadi.

Integral baho. 2-rasmda ko'rsatilganidek, integral signal indeksi 2022–2025-yillarda 50,0–57,7 ball oralig'ida tebranib, doimo sariq zonada qolgan. Tayanch indeks esa uzoqroq davrni qamrab olib, 2021-yilni (25,0 ball) va 2022-yilni (37,5 ball) qizil zonada ekanini ko'rsatadi; bu yillar mukofotlar va zararlarning keskin o'sishi davriga to'g'ri keladi. 2025-yilda tayanch indeks yana 50 ballgacha pasaygan.

2-rasm.

Sug'urta bozorining integral va tayanch signal indekslari dinamikasi*

*Manba: 4-jadval asosida muallif hisob-kitoblari.

Muhokama

Olingan natijalar xalqaro tadqiqotlar xulosalari bilan bir qator jihatlarda mos keladi. Birinchidan, 2021–2022-yillardagi keskin o'sish bilan bir vaqtda zararlilik va likvidlik signallarining yomonlashuvi Kaminskiy va hammualliflari ta'kidlagan “signallarning to'planib kelishi” hodisasiga o'xshaydi [11]: bir nechta indikator bir vaqtda chegaradan chiqqan yillar keyingi davr uchun eng ko'p e'tibor talab qiladigan yillardir. Ikkinchidan, ko'chmas mulk ulushining ortishi Sharp va Stadnik moliyaviy tanglikka uchragan sug'urtachilarda kuzatgan belgilardan biri bo'lib [14], bu A2 ko'rsatkichini nazorat tizimida ustuvor indikator sifatida saqlash zarurligini tasdiqlaydi.

Uchinchidan, kapital yetarliligi bo'yicha natijalar ehtiyotkorlik bilan talqin qilinishi lozim. Bozor bo'yicha o'rtacha kapitalning minimal talabdan uch barobar ko'pligi barcha kompaniyalarning ishonchli ekanini anglatmaydi: Kammins va hammualliflari ko'rsatganidek, agregat yoki formulaga asoslangan kapital ko'rsatkichlari muammoli kompaniyalarning muhim qismini “ko'rmay” qolishi mumkin [3]. Shu sababli taklif etilgan tizim bozor darajasidagi “birinchi filtr” vazifasini bajaradi, kompaniya darajasidagi tahlil esa unga qo'shimcha ravishda olib borilishi kerak.

To'rtinchidan, zararlilik koeffitsiyentining pastligini sariq signal sifatida talqin qilish munozarali bo'lishi mumkin. An'anaviy to'lov qobiliyati nazariyasi nuqtai nazaridan past

zararlilik kompaniya uchun foydali. Biroq IAIS tamoyillarida sug'urta nazoratining maqsadi faqat moliyaviy barqarorlik emas, balki sug'urtalanuvchilar manfaatlarini himoya qilish ham ekani belgilangan [9]. Mukofotlarning atigi beshdan bir qismi to'lov sifatida qaytadigan bozorda mahsulotlarning iste'molchi uchun qiymati, ayniqsa ixtiyoriy turlarda, pasayadi va bu talabning cheklanishi orqali bozorning uzoq muddatli barqarorligiga bilvosita ta'sir qiladi. Shuning uchun biz U1 ni ikki tomonlama indikator sifatida saqlashni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Tadqiqotning cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, sug'urta zaxiralari, xarajatlar va qayta sug'urta bo'yicha agregat ma'lumotlar ochiq bo'lmagani sababli kombinatsiyalangan koeffitsiyent, ushlab qolish koeffitsiyenti va zaxiralarning yetarliligi kabi xalqaro amaliyotdagi muhim ko'rsatkichlarni hisoblab bo'lmadi. Ikkinchidan, chegaraviy qiymatlarning bir qismi ekspert asosida belgilangan bo'lib, ular kompaniya darajasidagi tarixiy ma'lumotlar to'planganidan keyin, IRIS da bo'lgani kabi, har yili qayta ko'rib chiqilishi lozim [12]. Uchinchidan, ma'lumotlar nominal ko'rinishda bo'lib, inflyatsiya ta'siri M1 ko'rsatkichida qisman aks etadi. Shunga qaramay, tizim Solvency II ni to'liq joriy etishdan oldingi oraliq bosqichda nazorat organi uchun amaliy vosita bo'la oladi [6].

Xulosa

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. Xalqaro amaliyotda sug'urta barqarorligini baholash murakkab kapital modellari bilan bir qatorda oldindan belgilangan chegaralarga ega oddiy koeffitsiyentlar tizimiga ham tayanadi. NAIC IRIS tajribasi bunday tizim ochiq, tushunarli va nazorat resurslarini ustuvor yo'nalishlarga yo'naltirish uchun samarali ekanini ko'rsatadi.

2. Taklif etilgan tizim olti guruhdagi 14 ta ko'rsatkich va ularning yashil, sariq, qizil zonalari hamda 0–100 balli integral signal indeksidan iborat bo'lib, mavjud ochiq ma'lumotlar asosida hisoblanishi mumkin.

3. 2022–2025-yillarda O'zbekiston sug'urta bozori sariq zonada (50–58 ball) bo'lgan; o'tkir inqiroz signallari kuzatilmagan, ammo 2021–2022-yillar kuchli ogohlantirish davri bo'lgan.

4. Andarrayting va likvidlik guruhlarida 2025-yilda ijobiy siljish bor, biroq aktivlar tarkibi (qimmatli qog'ozlar ulushining 14,6 foizgacha qisqarishi, ko'chmas mulk ulushining 17,4 foizga ortishi) va bozor chuqurligi (penetratsiya 0,73 foiz, hayot sug'urtasi ulushi 4,4 foiz) bo'yicha qizil signallar tizimli xarakterga ega.

Ushbu xulosalardan kelib chiqib quyidagi takliflar ilgari suriladi:

1. NAPP tomonidan taklif etilgan ko'rsatkichlar tizimini choraklik asosda hisoblab, bozor bo'yicha svetofor natijalarini “Sug'urta bozori barqarorligi sharhi” ko'rinishida ochiq e'lon qilish; kompaniya darajasida esa natijalarni nazorat maqsadida yopiq tartibda qo'llash.

2. Hisobot shakllarini kengaytirib, sug'urta zaxiralari, ish yuritish xarajatlari, qayta sug'urtaga berilgan mukofotlar va qayta sug'urtachilar reytingi to'g'risidagi agregat ma'lumotlarni e'lon qilish; bu kombinatsiyalangan koeffitsiyent, ushlab qolish koeffitsiyenti va zaxiralar yetarliligini tizimga qo'shish imkonini beradi.

3. Ketma-ket ikki yil davomida uch va undan ortiq qizil signal olgan kompaniyalar uchun kuchaytirilgan nazorat rejimini (qo'shimcha hisobot, kapitalni tiklash rejasi) qonunosti hujjatlarida belgilash.

4. Sug'urta zaxiralarini joylashtirish qoidalarida ko'chmas mulkka yo'naltiriladigan mablag'lar uchun yuqori chegara va davlat hamda korporativ qimmatli qog'ozlarga investitsiyalar uchun rag'batlantiruvchi me'yorlarni joriy etish.

5. Chegaraviy qiymatlarni har yili kompaniya darajasidagi ma'lumotlar asosida qayta kalibrlash va o'rta muddatda tizimni xavfga asoslangan kapital talablariga o'tish bilan uyg'unlashtirish.

Kelgusi tadqiqotlarda taklif etilgan tizimni kompaniya darajasidagi ma'lumotlarga qo'llab, signallarning bashorat kuchini (ya'ni “yolg'on signal” va “o'tkazib yuborilgan signal” ulushlarini) tekshirish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. BarNiv, R., & McDonald, J. B. (1992). Identifying financial distress in the insurance industry: A synthesis of methodological and empirical issues. *The Journal of Risk and Insurance*, 59(4), 543–573.
2. Caporale, G. M., Cerrato, M., & Zhang, X. (2017). Analysing the determinants of insolvency risk for general insurance firms in the UK. *Journal of Banking & Finance*, 84, 107–122. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2017.07.011>
3. Cummins, J. D., Harrington, S. E., & Klein, R. (1995). Insolvency experience, risk-based capital, and prompt corrective action in property-liability insurance. *Journal of Banking & Finance*, 19(3–4), 511–527.
4. Das, U. S., Davies, N., & Podpiera, R. (2003). Insurance and issues in financial soundness (IMF Working Paper No. 03/138). International Monetary Fund.
5. European Insurance and Occupational Pensions Authority [EIOPA]. (2025). Risk dashboard: January 2025. EIOPA.
6. Eling, M., & Holzmüller, I. (2008). An overview and comparison of risk-based capital standards. *Journal of Insurance Regulation*, 26(4), 31–60.
7. European Parliament and Council. (2009). Directive 2009/138/EC on the taking-up and pursuit of the business of insurance and reinsurance (Solvency II). *Official Journal of the European Union*, L 335, 1–155.
8. Grace, M. F., Harrington, S. E., & Klein, R. W. (1998). Risk-based capital and solvency screening in property-liability insurance: Hypotheses and empirical tests. *The Journal of Risk and Insurance*, 65(2), 213–243. <https://doi.org/10.2307/253534>
9. International Association of Insurance Supervisors [IAIS]. (2024). Insurance core principles and common framework for the supervision of internationally active insurance groups (updated December 2024). IAIS.
10. International Monetary Fund [IMF]. (2019). Financial soundness indicators compilation guide 2019. IMF.
11. Kaminsky, G., Lizondo, S., & Reinhart, C. M. (1998). Leading indicators of currency crises. *IMF Staff Papers*, 45(1), 1–48.
12. National Association of Insurance Commissioners [NAIC]. (2019). IRIS ratios manual for property/casualty and life/accident & health (2019 ed.). NAIC.
13. Pottier, S. W., & Sommer, D. W. (2002). The effectiveness of public and private sector summary risk measures in predicting insurer insolvencies. *Journal of Financial Services Research*, 21(1), 101–116. <https://doi.org/10.1023/A:1014325802171>
14. Sharpe, I. G., & Stadnik, A. (2007). Financial distress in Australian general insurers. *The Journal of Risk and Insurance*, 74(2), 377–399. <https://doi.org/10.1111/j.1539-6975.2007.00217.x>
15. Swiss Re Institute. (2024). World insurance: Strengthening global resilience with a new lease of life (sigma No. 3/2024). Swiss Re.
16. O‘zbekiston Respublikasining “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni. (2021, 23-noyabr). O‘RQ-730-son. <https://lex.uz>
17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasining sug‘urta bozorini isloh qilish va uning jadal rivojlanishini ta’minlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori. (2019, 2-avgust). PQ-4412-son. <https://lex.uz>
18. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Milliy perspektiv loyihalar agentligi. (2026). Sug‘urta bozori faoliyatining asosiy ko‘rsatkichlari (2022–2025-yillar). <https://napp.uz>
19. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. (2026). Yalpi ichki mahsulot (joriy narxlarda), 2019–2025-yillar. <https://siat.stat.uz>
20. UzDaily. (2026, March 13). Uzbekistan’s insurance market grows 37.8% in 2025. <https://uzdaily.uz/en/uzbekistans-insurance-market-grows-378-in-2025/>

